

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

R. VÁRKONYI ÁGNES

„Ha Indiáig bujdosnak is, visszahozzuk őket” II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták néhány kérdéséhez

„Ha Isten boldogítja igaz ügyünket, odaki azokat is, a kik kimentenek, és ha Indiáig bujdosnak is, visszahozzuk őket” – jelentette ki II. Rákóczi Ferenc 1707 tavaszán erdélyi fejedelmi beiktatása alkalmával Mikes Mihály generálisnak, aki szóvá tette a Magyar Konföderáció 1705. évi törvényének végrehajtását elrendelő döntést, hogy a jezsuitáknak el kell hagyniuk a Magyar Konföderáció uralma alá tartozó területet.¹ Rákóczi kijelentése többnyire elkerülte a Jézus Társaság és a szabadságharc viszonyával foglalkozó kutatók figyelmét, vagy jelentéktelennek minősítették, mert nem illett bele a Rákóczi valláspolitikájáról kialakított hagyományos szemléletbe.²

Szőrényi László 1980-ban Rákóczi csehországi tanulóéveit áttekintő tanulmányával új szemléletet érvényesített. Kimutatta, hogy a Jézus Társaság a 17. század második felében nem tekinthető kizárólag a Habsburg abszolútizmus kiszolgálójának, hanem birodalom fölötti célokat szolgált, és a cseh páterek nevelésükkel hozzájárultak Rákóczi politikai hivatásának kialakulásához is.³ Azóta is több, eddig ismeretlen forrás, homályban hagyott terület került feltárára Rákóczi valláspolitikájáról és a Társaság történeté-

- 1 GYALOGI János, *De rebus memorabilibus Transylvaniae anni 1705*, Kézirat az Erdélyi Múzeum Kemény Collectio minor gyűjteményéből (XXXIV 353), idézi MÁRKI Sándor, *II. Rákóczi Ferenc*, II, Bp., 1909, 405. Gyalogi János írását magyar fordításban kiadta: VARGA Imre, *A II. Rákóczi Ferenc tiszteletére emelt kolozsvári diadalkapuról, Erdélynek 1705-beli nevezetesebb történetei: Írta Gyalogi János Jezsuita*, Vigilia, 1976. október, 694. Gyalogi életrajza: NÉMETHY Lajos, *A magyar egyházi írók csarnoka, Gyalogi János*, Új Magyar Sion, 1879, 102–112.
- 2 ESZE Tamás, *Rákóczi „Responsio”-ja = Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*, szerk. SAUDER József, TARNAI Andor, Bp., 1974, 27–100.; Uő, *Rákóczi valláspolitikája = Európa és a Rákóczi-szabadságharc*, szerk. BENDA Kálmán, Bp., 1980, 285–297.; LADÁNYI Sándor, *A vallási türelem eszméje a Rákóczi-szabadságharcban = Uo.*, 311–318.
- 3 SZÖRÉNYI László, *Rákóczi csehországi tanulóévei = Rákóczi tanulmányok*, szerk. KÖPECZI Béla, HOPP Lajos, R. VÁRKONYI Ágnes, a szerk. munkatársa NAGY József Zsigmond, Bp., 1980, 291–216.

ról.⁴ A szemléletváltás mindig hosszú és lassú folyamat. Rákóczi és a jezsuita rend kapcsolata pedig a korabeli magyar történelem egyik központi problémája. Tisztázása nélkül a Magyar Konföderáció valláspolitikája, Rákóczi, az államférfi döntéseinek rekonstrukciója, a jezsuita rend és a Habsburg birodalmi politika magyarországi története egyaránt töredékes marad. A *Confessio peccatoris* kritikai kiadása megkerülhetetlen kihívással szolgált, hogy az eddigiekhez képest teljesebb feleletet keressünk Rákóczi és a jezsuita rend viszonyát három évszázad óta kísérő kérdésekre.⁵ Milyen esélyt adhatott a jezsuita rend számára Magyarország újraegyesítésének Rákóczi államában megvalósuló alternatívája? És mit adtak, milyen értékes segítséget nyújtottak az alkotmányát szabadságharccal védő Magyarországnak és az Erdélyi Fejedelemségnek a Társaság tagjai?

A következőkben a szécsényi országgyűlés jezsuitákról hozott törvényének előzményei és értelmezése rövid áttekintésével ezeknek a tisztázásához kívánunk hozzájárulni.

I.

A Rákóczi államférfiúi habitusa kialakulását szolgáló számos tényező között végig megtalálható bizonyos jezsuita szellemiség hatása is. A jó kormányzás direktívájáról minden bizonnyal először öt éves korában a nagyanyját, Báthory Zsófiát búcsúztató Kiss Imre jezsuita páter halotti beszédében hallott. A fejedelemasszony jezsuita gyóntatója az uralkodói hivatásról beszélt a Báthory-család utolsó sarja nevében a „Báthory–Rákóczi Dicsőséges Nagy Familiának kiseded maradékihoz” úgy, hogy az államelmélet nagyjait idézte, Szent Ágostont, Bodint, Justus Lipsiust s másokat. Hangsúlyozta a nagyanya életelményét kifejező jelszót: „Pro Deo et Religione, pro Rege et Patria, pro Anima et Virtutibus.” A halotti beszéd műfajának megfelelően a búcsúztató a megszólaltatott fejedelemasszonnyal mondat politikai programot: „A címeremben három sárkányfog volt: hármat kívánok tületek. Isten lángoló szeretetét s abból származó vallásunk mellett való buzgóságot. Ki-

4 FABINY Tibor, *Rákóczi diplomáciájának egyházpolitikai vonatkozásai = Európa..., i. m.* 301–305.; KÖPECZI Béla, *Döntés előtt: Az ifjú Rákóczi eszmei útja*, Bp., 1982.; R. VÁRKONYI Ágnes, *A „Confessio” értékrendszere = gazdaság, társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pach zsigmond Pál 70. születésnapjára*, szerk. GLATZ Ferenc, Bp., 1989, 147–156; LUKÁCS László, *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)*, Szeged, 1989 (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, szerk. KESERŰ Bálint); Linda FREY–Marsha FREY, *The Confessional Issue in International Politics: The Rákóczi Insurrection = R. Várkonyi Ágnes-émlékkönyv*, szerk. TUSOR Péter, munkatársak THOROCZKAY Gábor, RIHMER Zoltán, Bp., 1998, 432–441.; LUKÁCS Olga, *II. Rákóczi Ferenc vallásossága: A Vallomások tükrében = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa*, szerk. TAMÁS Edit, Sárospatak, 2003, II, 253–373.; BORIÁN Elréd, *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*, Pannonhalma 2004 (Pannonhalmi Füzetek, 50).

5 Írásunk az OTKA (T37638) támogatásával folyó kutatás eredményeit összefoglaló nagyobb tanulmány egyik részlete.

rályotokhoz igaz hűséget s abból kifolyó hazátok javára való igaz készséget. Jó keresztény életet s abból ágazó szép virtusokat.”⁶ Sárospatakon gyermekkorában még megismerhette a békés együttélés körülményeit. A városban Báthory Zsófia főkegyúri jog alapján telepítette meg a jezsuitákat. Alapítványt tett többek között a zene tanítására, s a belső válsággal küzdő református egyház akkor még nem tanúsított ellenállást. Szertartásai-
kon fiával együtt a fejedelemszony rendszeresen részt vett. Sőt 1671 után, amikor a császári hatalom katonai beavatkozása megszakította a földesúri katolizáció térítéses idejét, és a fegyveres erőszakot érvényesítette, Zrínyi Ilona változatlanul jelen volt a hűsvéti körmeneteken. Fia első tankönyveit jezsuita szellem jellemezte vagy jezsuita szerző írta. Természetes volt, hogy az 1694 végén a feleségével hazatelepülő Rákóczi herceget a sárospataki jezsuiták karácsonyi játékkal köszöntötték, amelyet protestánsok is megnéztek, s szertartásaikon, ha Patakon volt, 1700. évi letartóztatásáig rendszeresen részt vett.⁷

Első eszmélésétől fogva uralkodásra nevelték, képességeit sokan dicsérték. Fejedelmi hivatásának első ma ismert írásbeli megfogalmazását tizenhat éves korában a neuhausi gimnázium igazgatója, Melchior Guttwirt (1626–1705) *Amores Mariani, seu Pii Marian Dei param Amantium Affectus* című könyvének *Epistola Dedicatoria* soraiban olvashatta. A nagyra hivatottságát hangsúlyozó sorokból önbizalmat és cselekvési programot kaphatott. A barokk hősi küzdő szellemében: „Megvan benned egy kimagasló fejedelmi lélekhez méltó összes ékesség... éles lángészt kaptál adományul... eszességed érettebb korhoz illő”... A Rákóczi fejedelmi házat Guttwirt páter az Árpád-házhoz hasonlította: „a Rákóczi ház a legdicsőbb a magyar történelemben a Szent Királyokat adó Árpád ház után.” Merész jellemzés. Felsőszékesrévvel is felér. Ennyit még az önálló cseh provincia tagjai sem engedhettek meg maguknak. A poétikát és retorikát is tanító cseh jezsuita tanár a királyhűséget hangsúlyozva a régi királyokkal együtt Lipót császárt és I. Józsefet is példaképnek állította a gimnáziumi tanulmányait befejező tanítványa elé.⁸ A lehetséges jövőt úgy vázolta fel, hogy a magyar politikai elit Magyarország állami önállóságát megtartva a közös uralkodó révén kapcsolódik a Habsburg Birodalomhoz. Guttwirt könyve a Szent Liga törököt kiűző háborúja idején jelent meg. A prágai egyetem, az olaszországi út sok-

6 Kiss Imre, *Báthory Zsófia halotti pompája*, Nagyszombat, 1680. Kritikai kiadása: KECSKEMÉTI Gábor, *Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*, Bp., 1988, 223–239. – Továbbá: KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., 1998. – A végrendelet körüli botrányra ezúttal nem térhetünk ki. Lásd KOMÁROMY András, *A Rákócziak kincse Munkács várában*, Századok, 1890, 739–750; MESZLÉNYI Antal, *Báthory Zsófia élete és végrendelete*, Bp., 1939 (Klly. a *Regnum* évkönyvből).

7 PÉTER Katalin, *A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon = Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., 1995, 186–199; KÖPECZI Béla, 1982, 30–35, 123; *Historia Domestica Residentiae Patakiensis Soc. Jesu*, Bp., Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, 95/I, fol. 111, 115–117. etc.

8 SZÖRÉNYI László, *A hősepikai téma az ovidiusi elégia köntösében: Melchior Guttwirt = Uő, Hunok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., 1993, 44–47.

rétű intellektuális hatásai ismertek. Rákóczi könyvei, olvasmányai között az államelméleti irodalom, a vallási türelem eszméivel foglalkozó munkák mellett a jezsuita szerzők művei, s a körülöttük folyó vita iratai jelzik érdeklődését és tájékozottságát.⁹

Szinte minden életrajzi áttekintés ma egemlíti, hogy Rákóczi bécsújhelyi börtönajtáját megnyitók között két jezsuita páter is tevékenykedett. Az viszont csak az újabb kutatások révén vált ismertté, hogy a bécsújhelyi rendház főnöke, páter Johann Sägel (1641–?) mellett, a szökés előkészítésében akár diplomáciai főrendezőnek is tekinthető Fridericus Wolff (1643–1708) páter élesen szemben állt Kollonich Lipót érsek felfogásával a jezsuita rend magyarországi jövőjéről folyó vitában.¹⁰

1703 kora nyarán, amint Rákóczi bejött az országba, az ungvári jezsuitáktól kért papot.¹¹ A tokaji táborban, az államépítkezés első színhelyén 1703–1704 telén a fejedelmi udvar és a katolikus katonaság lelki gondozását jezsuiták látták el. A sárospataki rendházból Horvát Gábor (1668–1740) páter a kancellárián dolgozott. Tudósítása a komáromi jezsuitákat nemcsak Rákóczi napi tevékenységéről tájékoztatta, hanem közölte a tokaji táborban lévő jezsuiták nevét is: Czignarovicz Mátyás, Kis János, Pergauer János, az Erdélyben elfogott Merchich alias Almási páter és a német katonák gyóntatója azok, akik a Tisza és a Bodrog összefolyásánál emelkedő vár ostroma közben fontos politikai, gazdasági és diplomáciai ügyeket intéző Rákóczi mellett voltak.¹² Ez több szempontból érdekes.

9 ZOLNAI Béla, *Rákóczi bécsújhelyi olvasmányai*, ItK, 1955, 288–295.; HECKENAST Gusztáv, *II. Rákóczi Ferenc könyvtára 1701*, ItK, 1958, 25–36.; LADÁNYI Sándor, *i. m.*, 312.; KÖPECZI, *Döntés előtt...*, *i. m.*, 143. kkl.

10 LUKINICH Imre, *II. Rákóczi Ferenc felségértési perének története és okirattára*, Bp. 1935, 92–93, 96–99. – Wolff eddig ismeretlen portréja: LUKÁCS L., *i. m.*, 31–32, 102–103. Az egykorú forrásokban azonban semmi nyoma a *Responsio* állításának, miszerint Longueval a jezsuiták megbízásából ajánlkozott Rákóczinál, majd az ő javaslatukra mutatta be a francia királynak címzett levelét a bécsi udvarban. *Ráday Pál iratai 1703–1706*, szerk. BENDA Kálmán, ESZE Tamás, MAKSAY Ferenc, PAP László, Bp., I, 720.

11 Rákóczi levele Vajda Jakab tiszttartónak, Klimiec, 1703. június 15. (Bcs 502–503.) – ESZE, *Rákóczi „Responsio”-ja...*, *i. m.*, 30. – Az ungvári jezsuiták politikai tevékenysége még feltárára vár.

12 Horváth Gábor a győri noviciusi évek után a nagyszombati egyetemen filozófiát hallgatott, Bécsben 1699–1700 között teológiai tanulmányok után 1701–1702 között Szatmárott szolgált, 1703-ban Sárospatakon van, innen 1706-ban kerül át Ungvárra. Ladislaus LUKÁCS S. J., *Catalogus Generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, Romae, 1987, 602–603. – *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, par Carlos SOMMERVOGEL, S. J., Paris–Bruxelles, Tome IV, 1893, 913. A nagyszombati jezsuita napló másolata: Kazinczy Gábor gyűjteménye, MTAK Kézirattár, Ms 4870, III. 8. Vö. ESZE, *Rákóczi „Responsio”-ja...*, *i. m.*, 50.

Az *Emlékiratokban* Rákóczi úgy emlékezett, hogy a háború kezdetén a katolikus plébánosok és papok menekültek előle: „sokáig lelkipásztor nélkül voltam, mert az eretnekek cinkosának és mintegy kiközösítettnek tekintettek.”¹³ A császári parancsok szankciói és a parasztfelkelés réme ugyancsak megtették hatásukat. Eszerint a tokaji tábor jezsuita pátereit különleges bátorság, bizalom és ragaszkodás jellemezte. A fejedelem részéről sem lehetett egyszerű, hogy – némi túlzással fogalmazva – jezsuitákkal vette körül magát. Éppen a tokaji táborban, ahol a nagyrészt protestáns vármegyei nemesség küldötteit fogadta. Jól tudta, hogy Lipót császár jezsuita tanácsadókkal él,¹⁴ s ha más nem, akkor a hegyaljai felkelés meggyőzhette róla, hogy a protestánsok a császári kormányzat Felső-Magyarországon különösen súlyos totális valláspolitikája miatt a jezsuitákat ellenségüknek tekintették.¹⁵ Nagy kockázatot vállalt tehát a fejedelem, hogy az államszervezés döntően fontos állomásának számító tokaji táborban jezsuiták szolgálatával élt.

Rákóczi első vallásügyi rendelkezései bizonyítják: tudatában volt, hogy a Társaság magyarországi helyzete több kérdés megoldását kívánja. 1704 elején, január 12., 27., majd augusztus 12-i keltezéssel kiadott pátensekben tudatta katonáival és a lakossággal, hogy a vallás ügyében tilos minden önbíráskodás, a templomok, plébániák, rendházak háborgatóit keményen bünteti, és kimondja: iskolákat minden felekezet szabadon építhet.¹⁶ Rendelkezését a jezsuitákra vonatkozóan külön is megismételte február 13-án kiadott pátensében. Megparancsolta, hogy a jezsuitákat se templomaikban, se iskoláikban, ingó és ingatlan javaikban ne bántsa senki. Aki birtokaikat háborgatja, az kemény büntetést kap.¹⁷ Miért kellett Rákóczinak az általános, minden vallásfelekezetre érvényes rendelkezés után még külön a jezsuiták számára védelmi levelet kiadnia? Nyilván a táborába befutó hírek, jelentések, panaszok egyes helységekből történt túlkapasokról tudósították a jezsuiták ellen, és külön hangsúllyal kívánta ezeket a helyi atrocitásokat kívánta megakadályozni. Szigorúan tiltott minden önkényeskedést, személyes bosszút, önbíráskodást. Többször is kijelentette, hogy minden sérelmet országos szinten rendeznek. Éles politikai és társadalmi váltások idején azonban szinte lehetetlen fegyelmet tartani. Ismeretes, hogy

13 *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig*, ford. VAS István, tanulm., jegyz. KÖPECZI Béla, szöv. gond. KOVÁCS Ilona, Bp., 1978, 325. (a továbbiakban: *Emlékiratok*)

14 „Lipót császár a püspökségeket csak olyan alattvalóra szokta ruházni, akit a jezsuiták ajánlottak. ...Telekessy .... Nem ragaszkodott a jezsuiták érzelmeihez...” A klérusnak az a kis része állt mellé, „amely nem követte a jezsuiták érzelmeit”. *Emlékiratok*, 325.

15 ESZE, *Rákóczi valláspolitikája...*, i. m., 288.

16 Rendelet Szepes vármegyének. THALY Kálmán, *Szepes vármegye levéltára, Századok*, 1873, 103. Az államépítésbe illesztette: KÖPECZI Béla, R. VÁRKONYI Ágnes, *II. Rákóczi Ferenc*, Budapest, 1955. Vö. ESZE, *Rákóczi „Responsio”-ja...*, i. m., 48.

17 OSzK Kt., Fol. Hung. 1389, Fasc. 3.

a felkelők súlyosan bántalmazták a nagybányai, a felsőbányai, a selmecebányai, a besztecebányai, a nagyszombati jezsuitákat. Talán hevesebben is, mint egyes helyeken általában a katolikusokat.¹⁸

Ahol a forrásadottságok mikrovizsgálatokra adnak lehetőséget, ott kiderül, hogy vagy régi bántalmakat bosszultak meg helyi protestáns lakosok és fegyelmetlen önkényeskedő katonák, vagy szemükben a császári hatalmat megtettesítő „német”, azaz osztrák rendtagokra támadtak. A győri Mezőségen és Veszprémben történtek bizonyítják, hogy határokat a „protestáns retorzió” sem ismert.¹⁹ A Nagybányát elfoglaló katonákat a lakosság uszította a jezsuiták ellen, s példátlan erőszakkal azt tették, ami a várossal korábban a császári hatalom és az ottani rendtagok részéről történt: elfoglalták a templomot, az iskolát, és a pátereket elűzték. 1700-ban például Jakus Pál rendfőnök panaszt tett a felső-magyarországi főkapitánynál a városi tanács ellen, mivel megengedi, hogy a nem katolikus lakosság a katolikusok ünnepein dolgozzék. A városi tanács erre megkapta a rendelkezést: az ünneprontókat botoztassa meg és sújtsa pénzbírsággal. Pap Mihály ezerekapitány 1704. június 4-én Nagybányáról anarchikus viszonyokról számol be: „Itt a két ország között hidegen folynak a dolgok: mert csak névvel kuruczok, cselekedettel pedég – mint Katona Mihály – nemes-embereknek protectiót adott, hogy táborra ne menjenek.”²⁰

Rákóczi és kormányzóköre minden módon rendet és fegyelmet kívánt teremteni, hogy a helyi önkényeskedéseknek gátat vessen. Feltehető, hogy a selmecebányai és besztecebányai rendházak német nemzetiségű jezsuitáit a népharagtól is mentette Rákóczi, amikor fegyveres védelemmel kísértette őket az ország határára, és a német bányászok lelki gondozására anyanyelvükön tudó magyar atyákat rendelt. Mindennek ellenére a jezsuita rendházak részt vettek Rákóczi csapatai élelmezésében és ellátásában. Bercsényi Miklós generális, aki korábban már fia nevelését jezsuitákra bízta, jezsuita udvari káplánt tartott. Kívánságára 1704 nyarán Bajmóc vára elfoglalását a páterek *Te Deum*mal, szent beszéddel és a győztesek megvendéglésével ünnepelték.²¹ Ugyanakkor a nagyszombati csata után Nagyszombatba bevonuló Heister generális parancsára Rákóczit bíráló beszéd hangzott el. Noha ezt még további vizsgálattal kell megerősíteni, nem hagyhatjuk figyelmen kívül.²² A Társaság magyarországi tagjai közül természetesen többen tartózkodó magatartást tanúsítottak, mások a király oldalán maradtak. Az egyéni lelkiismereti válságok

18 Részletesen ismerteti MESZLÉNYI Antal, *II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták*, Regnum, 1936, 265–267.

19 ESZE, *Rákóczi valláspolitikája...*, i. m., 288, 292–293.

20 Közli: Nagybánya és vidéke, 1881. július 12. sz. – *II. Rákóczi ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival, 1703–1712*, kiad. THALY Kálmán, I (1703–1706), Pest, 1873, 224 (*Archivum Rákóczianum*, I).

21 Irodalommal: MESZLÉNYI, *II. Rákóczi Ferenc...*, i. m.

feltárása a következő kutatások feladata lesz. A Társaságot megosztó válságot azonban, – mint majd látni fogjuk – nem a Rákóczi szabadságharc robbantotta ki, sokkal korábbi és mélyebb gyökerű volt, 1703–1704-ben csak nyilvánvaló lett.

Rákóczi és szűkebb kormányzóköre az éles súrlódásokat sem nélkülöző eseteket annak tudatában kezelte, hogy a kialakuló új magyar államban a Társaság helyét szervezetileg és társadalmilag szükséges megteremteni. Befogadás? Kompromisszum? Másról volt szó. A magyarországi rendtagok az osztrák provincia tagjai voltak, tehát az országon kívüli szervezetnek tartoztak engedelmességgel és tájékoztatási kötelességgel. Birtokairól az osztrák előljárók rendelkeztek. Ugyanakkor Rákóczinak a reformátusokkal és az evangélikusokkal is el kellett fogadtatnia a jezsuita rend jelenlétét. Mindez állami politikai szintű rendezést kívánt. Ellenőrizhetetlen hírek, éles konfliktusok kísérték, a Társaság helyzetét, amíg ügyük eljutott a szécsényi országgyűlésig.²³ Ezzel a Társaság és a Magyar Konföderáció viszonya drámai fordulathoz érkezett.

A szécsényi országgyűlésen (1705. szeptember 12–október 3.) a Jézus Társaságról heves vita robbant ki. A tárgyalás megszakadt, majd újrakezdték, és többen a jezsuiták kiűzését követelték.²⁴ Ehhez képest sikerült visszafogott és tárgyyszerű törvényt hozni. A 6. törvénycikk elismeri a jezsuiták oktatási munkáját, és három lényeges végzést foglal magában. 1. A birtokügyek rendezése: azokat a birtokokat, amelyek az elmúlt évtizedekben a katolikus klérus és különböző szerzetesrendek tulajdonából kerültek a rendhez, adják vissza eredeti tulajdonosainak. 2. A „németes”, vagyis az osztrák provinciához ragaszkodó rendtagok hagyják el a Magyar Konföderáció területét. A leglényegesebb a 3. végzés. Szakadjanak el az ausztriai provinciától, és hozzák létre az önálló magyar rendtartományt, különben „az Confoederált Magyarország részeiben meg nem maradhatnak.” Egyértelmű,

22 Részleteit közli Esze Tamás a következő forrásmegjelöléssel: EK, Fényképmásolat egy sérült jezsuita diáriumból, 1235. Következtetése az akkori ismereti szinttel magyarázható: a nagyszombati kollégiumban „vissamaradt magyar jezsuiták 'nemzeti érzületet' még ily súlyos esetben sem tanúsítottak”. ESZE, *Rákóczi „Responsio”-ja...*, i. m., 52.

23 Mellőznünk kell az események részletes leírását, a gyöngyösi értekezlet tárgyalásait, Bohus András ügyét és Bercsényi megmérgezésének állítólagos tervét. BARTFAI SZABÓ László, *II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták*, Magyar Kultúra, 1936, 15–18.; MESZLÉNYI, *II. Rákóczi Ferenc...*, i. m., 225–304. A Responsio szerzőségéről is: R. VÁRKONYI Ágnes, *II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták = A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, szerk. SZILÁGYI Csaba, Piliscsaba, 2006, 163–189.

24 „A jezsuiták dolga elővétetett. Ezeket Berchényi érzékenyül bántotta meg mind nehéz kifakadásai, mind nehéz tréfája által; mások pedig tele torokkal kiáltozzák, hogy őket, mint minden gonoszság kútfejét; ki kell kergetni a hazából ... a mágnások védelmökre költek, és magasztalták a szerzetet, hogy az nagy hasznot hajt az ifjúság nevelése által.” Csécsy János *országgyűlési naplója*, ford. KAZINCZY Ferenc = *A szécsényi országgyűlés 1705-ben*, szerk. PRAZNOVSZKY Mihály, a történelmi áttekintést írta R. VÁRKONYI Ágnes, Szécsény, 1975, 169–170.

hogy az országgyűlés Rákóczi intencióinak megfelelően alkotmányos önállóságával összhangban határozott a Társaságról. A Társaság magyar tagjai vigyék végbe az „Ausztriai Provinciátúl való magok elszakasztását”.²⁵ A hangsúly nem a kiutasításon, hanem az önálló magyar rendtartomány megalapításán van.

II.

A Társaság magyar tagjai a 6. törvénycikkkel mintegy félévszázados küzdelmük érdekében kaptak törvényes támogatást Rákóczi államától. Az önálló magyar rendtartományért akkor már több mint félévszázad óta kemény és makacs küzdelem folyt. Az osztrák provincia megosztásának terve a *divisio*, régi terv volt, visszanyúlik Pázmány idejébe.²⁶

Az elvi szinten is megfogalmazott és tárgyalásokkal kísért megoldásának kezdete egybeesett Európa és benne Magyarország történetének egyaránt döntő fordulataival, a vesztfáliai békét követő idővel, amikor a magyar politika sikerrel kezdeményez nemzetközi háborút a török megszállta területek visszafoglalásáért, s ugyanakkor megkezdődik az egységes Habsburg Birodalom abszolutisztikus módszerekkel történő kiépítése. 1649-ben, majd 1655-ben az önálló magyar provincia megalapításának kérelmeit a generális elutasította. 1659-ben a pozsonyi származék páter Trinckel Zacharias (1602–1665) a nagyszombati rendház főnöke, később az osztrák provincia vezetője, alaposan megindokolta, miért szükséges a magyar rendtartomány megalapítása.²⁷ Tanulmányát a magyar rendtagok eljuttatták Rómába, 1660-ban némi kiegészítéssel posztulátumukhoz csatolták. A török megszállta területeken működő rendházak és iskolák²⁸ hovatartozásáról is döntenie kellett. Az Alföld, a Dél-Dunántúl visszafoglalásával az önálló magyar rendtartomány igénye egybevágott az országegyesítés követelményével. Az 1695-ben megtartott tartományi gyűlésen a tagság 95%-a, mely a szétválasztás mellett szavazott, megnagyobbodott országban kellett hogy gondolkozzék.

A Társaság magyar tagjai megalapozott igényekkel léptek fel. 1620-ban kivált az osztrák provinciából és megalakult az önálló cseh rendtartomány. Másutt is súlyos nemzeti ellentétek alakultak ki, az osztrák provincián belül, s a ljubljanai kollégiumban nemzetiségi viszályok dúltak. A magyar rendtagok létszáma, rendházaik, intézményeik,

25 R. VÁRKONYI Ágnes, *Rendhagyó országgyűlés Szécsényben = A szécsényi országgyűlés*, 47. Articulus 6., Szécsény, 1975. (A szécsényi országgyűlés dokumentumai.)

26 A független magyar rendtartomány kialakításának története és dokumentumai: LUKÁCS L., *A független..., i. m.* A következőkben az ő historiográfiai jelentőségű munkáját követem.

27 *Uo.*

28 A gyöngyösi rendházzal BÀN Imre, *Korai felvilágosodás nemzeti műveltség = Európa és a Rákóczi-szabadságharc..., i. m.*, 239. – A pécsi, andocsi missziókról: MOLNÁR Antal, *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*, Bp., 2003.

feladataik és az a tény, hogy az osztrák provincia hatalmas területével szinte kezelhetlenné vált, egyaránt indokolta az önálló, független magyar rendtartomány igényét. Elutasító kifogások bőven voltak: alkalmatlan az idő, még nem aktuális, a magyarok alkalmatlanok az önállóságra. Valódi okról csak részben esett szó: „a magyar jezsuiták, akik lélekben már elszakadtak az osztrák rendtársaiktól, egy követ fújnak a magyar állam függetlenségét sürgető császárelleses egyházi és világi főurakkal és nemesekkel.”²⁹ Vagyis a valódi ok, hogy az egységes osztrák provincia eszköze az abszolutisztikus módszerekkel létrehozandó Birodalomnak.

Lukács László megállapítása világos. Az önálló magyar rendtartomány megalakítását a Habsburg kormányzatban az abszolutista módszerekkel kormányzott Birodalom kiépítésén munkálkodó államférfiak elleneztek. Legfőképpen Kollonich Lipót (1631–1707) esztergomi érsek, aki – tegyük hozzá – az abszolutizmus jegyében a magyar alkotmányt legmerevebben elutasító Johann Hoher kancellár köréhez tartozott. Ez a kör az államélet minden területét átfogva a közvélemény formálásától a történetírásig következetesen érvényesítette az állam, a Birodalom érdekeit.³⁰ Az önálló magyar provincia tervét visszatartó döntő szót Lipót császár mondta ki, megfelelő előkészítés után.³¹ 1690 után a császárt Wolff páter az önálló magyar rendtartomány megalakítása irányába befolyásolta. Wolff diplomáciai próbálkozások után, Rákóczi megszüntetésében sikerrel vett részt, Kollonichcsal szemben viszont csatát veszített. Kollonich úgy vette le a napirendről az önálló magyar provincia ügyét, hogy a kiválás helyett Lipót császárral az úgynevezett „mixta divisio” megoldását fogadtatta el. Ez azt jelentette, hogy Magyarországot a Duna vonalánál megosztanák. Az ország déli része változatlanul az osztrák provinciához tartozna, s a Felvidék, Alsó- és Felső-Magyarország lenne a magyar provincia. Ezt viszont a magyar jezsuiták nem fogadták el, és elszántan küzdöttek, hogy az osztrák rendtarto-

29 LUKÁCS L., *A független..., i. m.*, 32. – A cseh provincia megalapításáról irodalommal: SZÖRÉNYI, *Rákóczi csehországi..., i. m.*

30 LUKÁCS L., *A független..., i. m.*, 32, 104. – Hoher magyarországi politikájáról irodalommal: R. VÁRKONYI Ágnes, *A Wesselényi-szervezkedés történetéhez: 1664–1670 = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR PÁL, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Bp., 2002, 423–460. – A Habsburg-abszolutizmus komplex jellegéről, amely a politika, a közvélemény, propaganda és a történetírás minden területét felölelte: BENE Sándor, *Theatrum politicum: Nyilvánosság, közvélemény, irodalom a kora újkorban*, Debrecen, 1999 (Csokonai Könyvtár, 19), főleg 279–325.; G. ETÉNYI Nóra, *Hadszintér és nyilvánosság: A magyarországi török háborúk hírei a 17. századi német újságokban*, Bp., 2003.

31 LUKÁCS L., *A független..., i. m.*, 30–32. A Gubernium kizárólag az uralkodó hatáskörébe utalt minden vallásügyi kérdést, beleértve az egész magyarországi katolikus egyház és a különböző szerzetesrendek, egyházi személyek ügyét. R. VÁRKONYI Ágnes, *Az abszolutizmus kísérleti intézményéről: A Gubernium utasítása 1673-ban = Kapcsolatok: Tanulmányok Jászay Magda tiszteletére*, szerk. TIMA Renata, Budapest, 2002, 24–34.

mányból a „simplex divisio” elve alapján váljon ki a magyar provincia, területe a Királyság területével legyen azonos. Az 1700. évi tartományi gyűlésen a résztvevők 95%-a a divisio mellett szavazott.³²

Az önálló provincia létrehozásának érveit a generális német asszisztensének felkérésére 1700. március 27-i dátummal Kapi Gábor (1658–1728) rendkívül határozottan és a magyar állami önállóság mellett elkötelezetten foglalta össze a Társaság generálisának, Thyrsó Gonzales páternek Rómába küldött levelében. A magyar nemesi származású Kapi a bécsi noviciátus után Bolognában és Velencében tanult, 1698-tól Kolozsvárott az Akadémia professzora.³³ Írását Lukács László így jellemzi: „Mély érzelmektől fűtött, néhol robbanásig feszülő írás. Nemcsak egy igaz magyarnak, de egész jobb sorsra érdemes népének tragédiája izzik benne.” Érveit a következően foglalja össze: „Az osztrák jezsuitáknak adatott minden hatalom, ők uralkodnak és csak saját javukat tekintik. A magyaroknak ezt szó nélkül tűrni kell. Aki panaszkodik, lemondhat arról, hogy valamikor befolyásosabb beosztást kapjon. A nem osztrák rendtagok közös anyánk mostohagyermekai. Ezt tapasztalniuk kell a szerzetbe való felvételnél és még inkább szellemi képzésük idején. A magyarokat barbároknak, tehetségteleneknek tartják és megvetik. Magyarországra az osztrák rendtagok selejtjét küldik, mintegy büntetőtáborba, így is fogják fel az érdekeltek és igyekeznek szabadulni.”³⁴

Lukács László historiográfiai jelentőségű tanulmánya megalapozottan bizonyította, hogy a magyarországi jezsuiták jelentős csoportja áthatva patriotizmussal, mindent megtehetett, hogy elszakadjon az osztrák provinciától, és magyar rendtartományt alakítson ki. Ezzel régi beidegzett állítások, vélemények minősültek alaptalannak. Még sok részlet tisztázására van szükség, ebben a rövid szakaszban is, de az többé nem mondható, hogy a magyarországi jezsuiták nem akartak volna elszakadni az osztrák provinciától, vagy hiányzott volna belőlük országgal a szolidaritás és a nemzeti érzés.³⁵

III.

Rákóczi tehát amikor a Magyar Konföderáció államrendszerébe a Társaságot mint önálló magyar provinciát kívánta beilleszteni, nem álmokat kergetett. Építhetett csehországi példára, a magyarországi jezsuiták elemi igényére és arra, hogy a Társaság generális, Thyrsó Gonzales páter 1704-ben kiállt a magyar külön rendtartomány megalapítása mellett.³⁶

32 LUKÁCS L., *A független...*, i. m., 24–33.; BORIÁN, i. m., 130.

33 *Catalogus Generalis...*, i. m., 680–681. – Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, IV, 1893, 465.

34 LUKÁCS L., *A független...*, i. m., 33.; BORIÁN, i. m., 130.

35 LUKÁCS L., *A független...*, i. m., 9–10, 118.; ESZE, *Rákóczi valláspolitikája...*, i. m., 52.

36 LUKÁCS L., *A független...*, i. m., 74, 105.

Rákóczi hagyományokkal megerősített igényt emelt az országos megújulási politika korszerű szintjére. A korábbi magyar politika kapcsolata az önálló provincia megalakításáért küzdő jezsuitákkal itt csak jelzésszerűen utalhatok. Trinckel páter négy évig gyónatatója volt Lippay György esztergomi érseknek, és az érsek már egri püspök korában messzemenően szívén viselte az magyarországi katolikus egyház megújításának ügyét. Wesselényi Ferenc nádor jó viszonyban volt a kassai jezsuita rendházzal és a nagyszombati egyetem tanáraival. Nádasdy Ferenc országbíró a jezsuitáktól kapta meg a törökök kiűzésének céljával kibontakozó 1663-1664. évi háború eszmei-történeti érvanyagául szolgáló műve, a *Mausoleum* számára a királyok kliséit.³⁷ Számolhatunk Zrínyi Miklós horvát bánnak a nemzetközi török ellenes szövetséget és a török megszállta országrész visszaszorítását kezdeményező politikájával rokonszenvező és együttműködő jezsuita páterek tágasabb és szűkebb körével is. A téli hadjáratra jezsuita páterek is elkísérték. „A jezsuita atyák a keresztényekkel a méltóságos Bán úrral mentek.”³⁸ Tudjuk, hogy 1663–1664 fordulóján a nemzetközi török háború megindításáról tartott tanácskozás idején Kiss Imre páter is kint van Regensburgban. Az eredetileg az ungvári rendházban szolgáló Hanula Jakab páter írásai pedig nemcsak az 1663–1664-es évek eseményei iránti elkötelezettségéről vallanak, hanem 1669-ben is kapcsolatban lehetett Wesselényi nádor özvegyével, Széchy Máriával.³⁹ Esterházy Pál nádor ugyancsak az önálló magyar provincia megalapítását támogatta.⁴⁰

37 BORIÁN, i. m., 130–131.; TUSOR Péter, *Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce)*, Levéltári Közlemények, 2002, 199–241; R. VÁRKONYI Ágnes, *A rejtőzködő Murányi Venus*, Bp., 1987.

38 Matteo Benlich, bosnyák ferences jelentése a kongregációnak Rómába, 1664. április 22., ford. JÁSZAY Magda, kiadta TÓTH István György, *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717) – Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről (1572–1717)*, III, Róma–Bp., 2004, 273.

39 Kiss Imre regensburgi útjáról a *Török világ és magyar külpolitika* című munkámban írtam. Hanula Jakab páter sorait 1664. szeptember 17-én és október 13-án Bécsből akár protestáns is írhatta volna: „Adta volna Isten, hogy eddigh is fejetlen országnak, valami io feie találkozot volna, most is kukus (Montecuccoli) csak pusztitia az Orszagot és Poson Nagy Szombat tajan imar is szöretet tart, ugi anira hogi fel pufadozvan Nemetnek az hasa, nagi Patannással ki repül ez vilagbul, ugi vesztegeti az Népet és az Orszagot...” „Semmi hirem nincsenek az rosz bekesseghbeül nagyob haborusagot kel varnunk, mert titokban vannak az dolgok és azért is roszak.” Mindkét levelet közli: R. VÁRKONYI Ágnes, „Montecuccoli szöretet tart”: *Jezsuita beszámoló Zrínyi háborújáról = Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*, szerk. ANGI János, ifj. BARTA János, Debrecen, 2005, 69; Hanula Jakabról: R. VÁRKONYI Ágnes, TUSOR Péter, *Egy félreértett Gyöngyösi-levél korrekciója*, megjelenés előtt.

40 LUKÁCS L., *A független...*, i. m., 55.

Ebbe a politikai közegbe illeszthetők a Magyar Királyság önállóságát kifejező képi-elméleti megfogalmazások. Különösen a nagyszombati egyetemen végzett növendékek tézislapjai emelkednek ki képi és szöveges kompozícióikkal. Egyszerre aktuálisak és elvontak. Programot adnak és erkölcsi kategóriákat fejtenek ki. A Széchi Gáspár Wesselényi Ferenc nádor tiszteletére és a Fabricius János növendék 1663 augusztusára kitűzött vizsgája alkalmával gróf Forgách Ádám érsekújvári főkapitányt adoráló tézislap kompozíciói egyaránt a nagyszombati egyetem jezsuita tanárai értékrendjét közvetítik.⁴¹ A valóságot és a mitológia világát egybejátszó hősi barokk képi együttest aktuális szövegek helyezik el a múlt és a jelen szféráiban. Egyértelműen a török elleni harc, a magyar államiság védelmének erkölcsi kategóriáit fejezik ki. A Nádasdy Ferenc országbíró költségén készült *Mausoleum* (1664) latin szövegét a jezsuita Nikolaus Avancini (1611–1686) állította össze, aki előzőleg már Nádasdynak ajánlotta drámái kötetét (1655).⁴² A szöveg és kép a Magyar Királyság önállóságát hangsúlyozza, a török kiűzése után a megváltozott politikai közegben az eszmei tartalom változatlan. Még a nagyszombati naptár címlapján a magyar szent királyok képe is az önállóságért folyó küzdelemben igazoló háttér és a hitelenség fedezete a saját rendtartományukért küzdő magyar rendtagok számára. Erre a világra utal vissza és ezt a szellemiséget aktualizálta és viszi tovább már merőben más történelmi-politikai körülmények között a kolozsvári porta triumphalis kompozíciója.

A szécsényi országgyűlés tárgyalásával egy időben a kolozsvári jezsuita Akadémia tanárai építették fel a város főterén.⁴³ 1705 októberében Vízaknai Bereck György kolozsvári főorvos feljegyezte naplójában: „A méltóságos fejedelem készül bé, kinek solennis pompájára porta triumphalist szép dicsőségesen készítenek a jezsuiták Kolosvárat a tanácsháza előtt.”⁴⁴ A kapun a képek és a feliratok Rákóczi államának történelmi-morális programját fogalmazták meg. Aktuálisan, mint a központi felirat jelzi: „Vedd Erdély jogarát, mely téged illet, téged, oly nagy fejedelmi ősök véréből származó legnagyobb férfi.” A kapun a Báthory és Rákóczi fejedelmek arcképei felirataikkal együtt a történelmi folyamatosságot fejezik ki. Az ábrák, az elfoglalt várak és városok képei, a Bibliából, az antik

41 Felfedezőjük: GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen*, Bp., 1986, 93. Vö. Esterházy Pál fia Miklós más politikai légkörben, azonos kompozíciós normák szerint készült bécsi egyetemi tézislapjával. GALAVICS Géza, *Esterházy Miklós tézislapja a bécsi egyetemen 1675-ben = Barokk művészet Közép-Európában: Utak és találkozások*, Bp., 1993, 215–216.

42 RÓZSA György, *A Nádasdy Mausoleum = Nádasdy Mausoleum*, Bp., 1991 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XXIV), 8–9.; A német verzió az evangélikus Sigmund von Birken (1626–1681) munkája. Irodalmi köréről is G. ETÉNYI, *Hadszintér...*, i. m., 194–196.

43 VARGA, i. m.; GALAVICS Géza, *A Rákóczi-szabadságharc és az egykorú képzőművészet = Rákóczi tanulmányok*, szerk. KÖPECZI Béla, HOPP Lajos, R. VÁRKONYI Ágnes, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 465–510.

44 *Vízaknai Bereck György naplója = Rákóczi Tükör*, 2. kiadás, Bp. 2004, I, 329.

szerzőktől vett latin idézetekkel az egyetértés, a rend, a szabadság szimbolikus kifejezői.⁴⁵ Szerkezetét, dekorációjának eszmei tartalmát Kapi Gábor professzor gondolta ki, és megvalósítását is ő vitte keresztül. A porta triumphalis mondanivalója összecseng Melchior Guttwirt laudációjával és páter Kapi 1700-ban kifejtett álláspontjával: az önálló magyar provincia létrehozása elodázhatatlan.⁴⁶

Rákóczi fejedelmi beiktatását a zsbíói csatavesztés 1705-ben meghiúsította. Thyrsó Gonzales, a rend római generálisa 1705 végén meghalt. Az önálló magyar rendtartomány érdekében bonyolult és heves harc bontakozott ki, de ennek rekonstrukciója már másik tanulmány feladata.

Összegezeként annyit állapíthatunk meg, hogy a szécsényi országgyűlés 6. törvény-cikke a magyar jezsuiták félévszázados küzdelmére kínált megoldást és a magyar politika követelményét foglalta egységbe. A törvény célja, hogy egyszerre szolgálja Rákóczi államának belső békéjét és külső biztonságát. Az önálló rendtartomány érdekében a küzdelem végül sem ért célba, „a bécsi udvar makacs ellenállása miatt.”⁴⁷ Ezek után foganatosítják az 1705. évi törvény 6. cikkelyét némi módosítással. A nagyszombati egyetem és a kassai akadémia tanárai maradnak. 1707 tavaszán erdélyi fejedelmi beiktatása alkalmával tett kijelentésével egy időben Rákóczi követet küldött XI. Kelemen pápához. Brenner Domokosnak adott utasításában hangsúlyozza, hogy nem volt szándéka háborgatni a rendet, „az egyház hite, tudománya, méltósága őrállóját... felszólította a rendet, hogy különüljenek el az osztrák rendtartománytól...”⁴⁸

45 Részletes szemtanúi leírása: GYALOGI János, *De rebus memorabilibus Transylvaniae anni 1705*, VARGA, i. m. – A Kriegersarchivban őrzött anyag alapján rekonstruálta: GALAVICS, *A Rákóczi-szabadságharc...*, i. m., 483–490.

46 Cserei Mihály *Historiájában* hangsúlyozza Kapi kezdeményezését, az viszont, hogy „két kézre tudván játszódni”, vagyis merő kétkulacsosságból készítették a kaput, nem egyéb rosszindulatú megjegyzésnél. CSEREI Mihály *Erdély históriája: 1661–1711*, sajtó alá rend. BÁNKÚTI Imre, Bp., 1983, 361.

47 Több dokumentummal: LUKÁCS L., *A független...*, i. m., 35.

48 BENDA Kálmán, *Rákóczi és a Vatikán: Brenner apát küldetése XI. Kelemen pápához, 1707–1708*, Történelmi Szemle, 1959; KÖPECZI Béla, *Rákóczi követe Rómában*, Történelmi Szemle, 1982/3, 404–415; UÓ, *Brenner Domokos, a Rákóczi-szabadságharc és a bujdosás diplomatája és publicistája*, Bp., 1996, 16–30.